

<http://www.diva-portal.org>

This is the published version of a chapter published in *Lärande i friluftsliv : perspektiv och ämnesdidaktiska exempel*.

Citation for the original published chapter:

Lundvall, S. (2011)

Skolans friluftsverksamhet i ett historiskt perspektiv.

In: Lundvall, S. (ed.), *Lärande i friluftsliv : perspektiv och ämnesdidaktiska exempel* (pp. 119-138).

Stockholm: Gymnastik- och idrottshögskolan, GIH

N.B. When citing this work, cite the original published chapter.

Permanent link to this version:

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:gih:diva-2070>

Skolans friluftsvksamhet i ett historiskt perspektiv

Suzanne Lundvall

På tisdag den 14 september har vi friluftsdag på Sportfältet. Lämpliga kläder och matsäck ska medtagas.¹

En mängd meddelanden med ovanstående budskap har sänts hem med eleverna genom årtiondena. Och visst blir man nyfiken – vad ska barnen göra där på Sportfältet, med sina ”lämpliga” kläder och med ”medtagen” mat? Nyfikenheten stimuleras av den debatt som pågått en tid kring skolämnet idrott och hälsas målsättning, innehåll och kunskapskrav, en debatt som också berört friluftslivsundervisningen i ämnet (eller kanske snarare avsaknad av denna). *Friluftsliv* förknippas ofta med *friluftsvksamhet* och *friluftsdagar*. Men hur hänger egentligen dessa begrepp och företeelser ihop och vilket innehåll har de förväntats företräda över tid? Om detta vet vi ganska lite. Avsikten med detta kapitel är därför att få kunskap om hur friluftsvksamhet, friluftsliv och friluftsdagar har representerats på styrdokumentsnivå och i relation till kroppsövningsämnets innehåll. Texten tar utgångspunkt i följande frågeställningar:

- När och hur framträder begreppen friluftsvksamhet, friluftsdagar och friluftsliv i den svenska skolans styrdokument under 1900-talet och framåt?
- Hur går det att förstå relationen mellan friluftsvksamheten och kroppsövningsämnet under den studerade perioden?

Texten gör inga anspråk på att vara heltäckande, utan tecknar en övergripande bild. Kapitlet ger en kronologisk beskrivning av hur begreppen framträder och när

det går att uppfatta att paradigmskiften sker. Avslutningsvis diskuteras hur en förändrad syn på skolans friluftsvksamhet påverkade friluftslivets positionering i ämnet idrott och hälsa.

En läroplanshistorisk resa

Det empiriska material som har fått bilda underlag för kapitlet är den svenska skolans styrdokument för kroppsövningsämnet på grund- och gymnasieskola, d.v.s. motsvarande läro- och kursplaner från 1900-talets början fram till och med Lgr 11 och GY 2011. De särskilda anvisningar och stadgar för friluftsvksamheten som funnits med under denna period har också tagits med som underlag. Texterna har genomgått en s.k. innehållsanalys när det gäller begreppen friluftsvksamhet, friluftsdagar och friluftsliv med fokus på *vad* som inrymts i dessa begrepp och *hur* dessa begrepp framträder i sitt sammanhang (Bergström & Boréus, 2005). En viktig del i analysen har varit hur begreppen friluftsvksamhet och friluftsliv skrivits fram, d.v.s. hur de tilldelats betydelse och innehåll.

Motivet till att grunda kapitlet drygt 100 år tillbaka i tiden är att utbildnings- och värdestrukturer formas och omformas långsamt. Många gånger betydligt långsammare än vi tror. Ofta benämns dessa strukturer som sega, de tar lång tid att forma och följaktligen också lång tid att omforma. Och även om ny- och ombildning eller utbyte av begrepp i utbildningssammanhang sker, visar läroplansteoretisk forskning att förändringar på styrningsnivån, den formella nivån, tar lång tid att konkretisera och gestalta på transformerings- respektive realiserings-

¹ Meddelande till hemmen från en 0–3 skola i en storstadsregion, daterat 10/9 2010.

Tabell 1. Översikt över läroverkens förekomst av friluftsverksamhet (FL) eller motsvarande.

LS1905 (1909)	LS 1928	LS 1933
Friluft(s)verksamhet	<i>Friluftsliv och friluftsverksamhet</i> används som begrepp (friluftsdagar)	<i>Friluftsdagar</i>
Idrottsövningar och friluftsläk	främjande av idrottsliv och FL-verksamhet; idrottsövningar, längre vandringar, naturvetenskapliga och historiska exkursioner, studieutflykter, friluftslärbete och dylikt	FL-verksamhet bestående av dels vandringar, idrottsövningar och kroppsarbete i det fria, dels exkursioner och andra studieutflykter
4–6 ggr/år	flera ämnen involverade 15–20 hel/halvdgr/år	flera ämnen involverade 10–12 hel/halvdgr/år

ringsnivåerna, d.v.s. på nivåer där lärare förvandlar (transformerar om) mål och kunskapskrav till ett undervisningsinnehåll, som realiserar i mötet med eleverna (Bernstein, 2003).

Utseendet på dessa processer har, enligt Bernstein, att göra med olika skolämnens styrnings- och kontrollmekanismer. Desto tydligare ramar ett ämne har, ju mer uppfattar läraren hur ett ämnes värdestruktur ser ut, *vad som gäller*; i betydelsen vilka koder för innehåll och kunskapsnivåer, som slutligen kommer till uttryckt i undervisningen. Ju svagare avgränsat ett ämne är gentemot andra ämnen eller företeelser utanför skolan desto mer oklart är det för såväl lärare som elever och utomstående vad som gäller och ju mer beroende av lärarens eller lärarlagets egen habitus och kompetens blir ämnets innehåll. Tidigare forskning har visat att ämnet idrott och hälsa är ett svagt avgränsat område, men likväl med starka interna koder när det gäller erkännandekultur och vad som värderas i ämnet (se exempelvis Ekberg, 2009; Lundvall & Meckbach, 2008 a, Lundvall, Meckbach & Wahlberg, 2008 b; Backman, 2010). En svaghet med att endast studera styrdokument är förstås att vi inte kommer åt vad som egentligen undervisningsmässigt formades och omformades på transformerings- och realiseringsnivåerna.

De paradigmbrott i skolans värld som då och då inträffar när det gäller styrning av skola och ämnesinnehåll försiggås oftast av en kraftfull extern förändring: krig, katastrofer, kunskapsrevolutioner inom medicin, teknik, samhälle eller när nya verktyg söker sig in i sko-

Tabell 2. Översikt över folkskolans förekomst av friluftsverksamhet (FL) eller motsvarande.

FS/UB 1919/1933	UP 1955
Verksamhet i det fria Lekar och idrottsövningar	Friluftsverksamhet friluftsdagar Lekar, idrottsövningar, naturvård, naturkunskap 6–10 hel/halvdgr alt
Skolstyrelsen beslutar om hel/halvdgr	8–12 dgr (stadslika tät- ort)

lans värld (miniräknare, datorer, användningen av digital informationsteknologi, etc.). Endast mycket kraftfulla förändringar förmår att omvärdera etablerade synsätt, värdegrunder och/eller metoder i skolan. Frågan inställer sig om det har funnits något *paradigmbrott* när det gäller hur skolan har sett på friluftsverksamhet och friluftsliv, och om skolreformer till och med har passerat utan att lärare och lärarutbildare uppfattat att ett paradigmskifte har inträffat?

Friluftsverksamhet och friluftsliv

Läroverken

Begreppet *friluft* förekommer redan i Läroverksstadgan från 1905, med betydelsen att ge utrymme för aktiviteter utomhus: ”två till tre gånger per termin att ägna tid

åt idrottsövningar och friluftsslek” (LS 1905, § 20 mom. 2). Ett av huvudskälen bakom behovet av en verksamhet utomhus var att man ville öppna upp för rekreation och återhämtning under skoltid. Genom verksamheten i det fria kunde också den fysiska fostran få ett förbättrat tillgodoende (Tolgfors, 1987). Konsekvenserna av ett succesivt förlängt läsår oroades, och med idrottsövningar, längre vandringar etc. kunde man motverka följderna av ett ökat stillasittande. Användningen av begreppet eller prefixet ”friluftss-” framträder således redan under tidigt 1900-tal, i betydelsen det hälsobringande, det stärkande och friska, i motsats till det instängda, det stillasittande, som kunde alstra sjukdom och svaghet.

Även om ett starkt motiv till friluftsvksamheten var rörelse utomhus, framgår det av citatet nedan att det fanns förväntningar på att tiden skulle användas till mer än bara idrottsövningar utomhus, ett bakomliggande bredare bildningsperspektiv framträder.

[...] skall det vanliga skolarbetet varje läsår av rektor inställas under högst tjugo dagar, av vilka minst femton, fördelas på hel- eller halvdagar och på lämpligt sätt förlagda till läsårets olika delar, skola efter bestämmande av rektor användas för främjande av idrottsliv och friluftsvksamhet genom anordnande av idrottsövningar, längre vandringar, naturvetenskapliga och historiska excursioner och andra studieutflykter, friluftssarbete och dylikt under skolans ledning och tillsyn. (LS, 1928)

I den första anvisningen för friluftsvksamheten, ett cirkulär från läsåret 1928/29 från Skolöverstyrelsen (SÖ), framgår att flera ämnen skulle bidra till den verksamhet som fått tid avsatt (Tolgfors & Annerstedt, 1987). Enligt detta skulle eleverna under den avsatta tiden också ges tillfälle till att lära känna sin hembygd, minnesmärken av historisk och kulturhistorisk art samt få kunskap om naturområden. Det är också i detta cirkulär som begreppet *friluftssdag* förekommer för första gången. Ett vanligt, och inarbetat namn, för dessa dagar var annars ”idrottsdagar” (ibid.). I de formella styrdokumenterna används dock inte denna benämning. Friluftsdagarna fastslås som en term i läroverksstadgan år 1933 och dessa dagar kunde organiseras som fasta eller

rörliga: ”§20 mom 2: Friluftsvksamheten förläggs antingen till fasta friluftsdagar eller rörliga.” (LS 1933, s. 28).

Folkskolan

I Undervisningsplanen för rikets folkskolor (UP) 1919 anges att: ”Skolstyrelsen bestämmer hel eller halvdagar för lekar och idrottsövningar i det fria” (ibid., s. 16). Noteras kan att även hembygdsundervisning hade i uppgift att verka i det fria, d.v.s. på annan plats än i klassrummet, för att säkerställa att elevens känslor för hembygden och förmåga till iakttagelser av naturupplevelser utvecklades. Ämnet *Geografi och naturkunnighet* skulle på liknande sätt bidra med kunskaper som kunde stärka elevens kärlek till och känsla för naturen. Det dröjde dock till 1941 innan Riksdagen tog beslut om att införa en reglerad tid till friluftsvksamhet i folkskolan (implementerades 1942).

Ju fylligare styrdokumentens texter blir, ju mer framträder att friluftsvksamheten ska representera ett skolövergripande särskilt undervisningsmoment, där verksamheten utomhus ska riktas mot både kroppslig rörelse och uppövandet av känslor och ansvar för natur och kultur:

I anvisningarna till kursplanerna för hembygds-kunskap och naturkunskap erinras om vikten av att elevernas sinne för skönhet väckes och utvecklas samt om betydelsen av att vänjas vid aktsamhet och hänsyn i förhållande till djur och växter. [...] I samband med studieutflykterna och under friluftsvksamheten ges många tillfällen till en undervisning med detta syfte. (U 55, Några särskilda undervisningsmoment, s. 27)

Tabellerna på motstående sida illustrerar när begreppen friluftsvksamhet respektive friluftsdagar börjar användas och det innehåll som knöts till begreppen. I samband med att beslut om friluftsvksamheten togs 1928 reglerades tiden i ett kraftigt utökat antal dagar. I en bilaga till kapitlet finns en översikt av friluftsvksamhetens (FL) syfte, begreppsanvändning och tids-tilldelning utifrån övergripande styrdokumentet och kursplaner under den studerade tidsperioden (bil. 1).

Begreppet friluftsliv i kroppsövningsämnet

Begreppet *friluftsliv* börjar användas inom ramen för kroppsövningsämnet i och med läroverksstadgan 1928 (SFS 1928/252). Målsättningen för gymnastik, lek och idrott var likartad för läroverk och flickskola och hade till uppgift att:

[...] genom övningar, lämpade efter lärjunges ålder samt ett ordnat *friluftsliv* (min kursivering) befordra en allsidig kroppsutveckling, även som att, med tillvaratagande av övningarnas karaktärsdande syfte ytterligare stärka lärljungarnas fysiska och psykiska motståndskraft samt hos dem frammana känslan för folkhälsans fortgående förbättring (Gymnastik med lek och idrott, LS 1928, 4-årigt gymnasium, s. 275).

Det uttrycks i kursplanen en tät relationen mellan kroppslig skolning och möjligheter till karaktärsdaning, inkluderande psykisk och fysisk motståndskraft. Men något ämnesinnehåll i friluftsliv, utöver de friluftrelaterade aktiviteterna såsom simning, skridsko-, skidlöpning, orientering, framträder inte i den fortsatta texten.

För folkskolan kommer begreppet *friluftsliv* in i målsättningen i kursplanen 1955 (U 55). I innehållsbeskrivningen återfinns även här de friluftrelaterade idrottsaktiviteterna: simning, orientering, iskunskap, skridskoåkning, skidlöpning, vilka funnits med sedan tidigt 1900-tal (UB 1919). Därtill omnämns naturvård och trafikundervisning.

Undervisningen i gymnastik med lek och idrott bör så bedrivas, att den skänker rekreation i det dagliga arbetet, vänjer eleverna vid samarbete samt skapar förståelse för kroppsövningar och friluftsliv såsom led i en sund livsföring. (U 55, Gymnastik, med lek och idrott, s. 137)

I kroppsövningsämnets tidiga kursplaner för folkskola och läroverk ligger fokus på den kroppsliga skolningen, det gymnastiska och idrottsliga utövandet, inriktat på en allsidig träning av gymnastiska och idrottsliga färdigheter, kroppshållning och muskelstärkande övningar, lekar och spel. Låt oss nu gå över till att närmare stu-

dera vad de s.k. anvisningarna för friluftsvksamheten innehöll, för att därefter återvända till relationen mellan de övergripande styrdokumenterna (läroplaner/förordningar) och kursplanerna.

Anvisningar för friluftsdagarna

Det blir i de särskilda anvisningarna som syftet för läroverkens och folkskolans friluftsvksamhet förtydligas genom exempel på form och innehåll. Det första kom, vilket nämndes inledningsvis läsåret 1928/29, i form av ett cirkulär från Skolöverstyrelsen (SÖ) (Tolgfors & Annerstedt, 1987). Därefter följde *Anvisningar för de högre läroanstalternas friluftsdagar* (1944) och *Anvisningar för folkskolornas friluftsdagar* (1942) samt *Friluftsvksamheten i skolan* (1964 respektive 1970). Den första anvisningen för läroverket omfattar ett par sidor, de två följande anvisningarna för läroverk och folkskola, över tvåhundra sidor. Supplementen, som anvisningarna på 1960- och 70-talen kom att kallas, fick till stor del ett likartat utseende och innehåll, men är betydligt mindre omfattande till sin volym.

Den fysiska fostran och det kreativa

För folkskolan var målsättningen med friluftsvksamheten att ”ge ökat utrymme åt den fysiska fostran i folkskolan och att genom friluftsvövningar bereda en hälsosam motvikt mot skolarbetet och bibringa intresse för hårdande och stärkande friluftsliv” (Anvisningar, 1942, s. 7). I skriften ges en detaljerad beskrivning av hur planeringen ska gå till, innehåll och fördelning av friluftsdagar över året samt råd om hur redogörelsen till rektor ska skrivas. Innehållet domineras av olika idrottslekar och -grenar: terränglekar (spår- och stigfinnarlekar, iakttagelselekar, smyglekar m.m.), orienteringsövningar (kartritning, kompassövningar, bedömning av avståndsövningar m.m.), skidlöpning och skridskoåkning, simning, friidrott, bollekar och bollspel (handboll, korgboll, långboll).

Enligt en historiebetskrivning av den svenska folkskolans etablering och framväxt var friluftsvksamhet något som uppskattas av såväl skolans lärare som elever (Fredriksson 1971, s. 471). Det som uppskattades för-

utom tillfället till den ”fysiska utbildningen” var även ”fostran i andra avseenden bland vilka må nämnas vad som innefattas i begreppen naturvett och naturvård” (ibid.). I motsats till läroverken saknade ju folkskolan under lång tid föreskrifter för de obligatoriska friluftsdagarna, även om tid funnits avsatt till lek, idrottsövningar och studieutflykter i det fria. Efter krav från Sveriges Allmänna Folkskolläraryörening tillsattes en utredning om en reglering. Ett bakomliggande motiv till Riksdagens beslut att införa obligatoriska friluftsdagar för folkskolan (1941) var viljan att på alla sätt stärka ungdomens hälsa och förmåga att vara redig och beslutsför i nödlägen. Därför kom inte bara orientering och idrottsövningar samt lägerliv, naturkunnighet och naturvård att ingå i verksamheten, utan också såväl brandskydd, olycksfallsvård som spaningsövning (ibid., s. 468; Anvisningar 1942, s. 7). Det sistnämnda var högst begripligt då andra världskriget pågick för fullt.

I Läroverkens anvisningar framträder, förutom att tillgodose den fysiska fostran, att det rekreativa syftet med friluftsvksamheten skulle vara överordnat det hårdande:

Vistelse i skog och mark innebär alltid en viss hårdning, som har sitt stora värde. Övningarna böra däremot icke utformas med direkt syfte att vara hårdande. [...] Erfarenheten har hittills tydligt givit för handen, att en rätt ledd friluftsvksamhet utgör ett mycket betydelsefullt inslag i skollivet. (Anvisningar för de högre läroanstalternas friluftsdagar, 1944, s. 7–8)

Friluftsvksamheten gavs också en alldeles särskild roll när det gällde den sociala fostran:

På ett särskilt sätt kan denna art av skolarbetet ställas i karaktärsdaningens tjänst. [...] De fria formerna varunder samvaron mellan lärare och lärjungar samt mellan de senare inbördes här äger rum, kunna verksamt bidra till att utveckla lärjungarnas kamratkänsla, hjälpsamhet samt deras solidaritet med skolan, och genom sin art har denna sida av skolans verksamhet särskilda förutsättningar att uppmåna mod, rådighet och förmåga att uthärda strapatser. (Ibid., 1944, s. 8)

Naturvård

Värdet av att respektera naturen och uppmärksamma naturens olika kvaliteter ur ett estetiskt perspektiv tas upp i ett eget, om än kort, kapitel kallat *Naturvård* i läroverkets anvisningar. Här betonas att ”Brukad jord och skog äro vårt lands största ekonomiska tillgångar” och att ”Umgänget med naturen kräver kunskap, hänsyn och rådighet”. Därför behövde ungdomen fostras till att lära sig respektera, uppmärksamma och visa förståelse för naturens skönhet” (ibid. 1944, s. 137–138). Med tiden sker en genomgripande förändring av begreppet naturvård, vilket kort tas upp i kapitlets senare del.

Stad och glesbygd

Vid 1950-talets mitt börjar skolföreträdare allt mer uppmärksamma det som uttrycks som en växande skillnad mellan ungdomar i större städer och ungdomar på landsbygd. I U 55 framgår att behovet av naturkontakt var särskilt viktigt för städernas barn och ungdom.

Syftet med friluftsdagen är dels att bereda eleverna rekreation och omväxling i det dagliga arbetet genom idrottslig verksamhet, studieutflykter o.d., dels – ärskilt i fråga om städernas och de större samhällenas ungdom – att erbjuda dem lämpliga tillfällen att komma i närmare kontakt med livet utanför skolan och lära känna natur, folk och arbetsliv. (U 55, Några särskilda undervisningsmoment, s. 27)

Frågan om stad och landsbygden var uppenbarligen så angelägen att det i timplanen till och med gavs möjligt till ett extra antal friluftsdagar för skolor i städerna (se tabell 3). Det var bl.a. genom friluftsvksamheten som folkskolans elever skulle få sin undervisning i naturvård, allemansrätt, naturkunnighet och kunna *lära sig* bli känslomässigt berörda av naturens påverkan.

Underordnade och parallella kulturer

Några år in på sextioalet kommer en ny anvisning gemensam för grundskola och gymnasium, nu kallad *Friluftsvksamheten i skolan* (1964). I denna betonas åter-

igen att friluftsdagarnas syfte är att öka skolans möjligheter till fysisk fostran, rekreation och till att skapa ett bestående intresse för *idrotts- och friluftsliv*. Den ökade fritiden med femdagarsvecka och de längre semestrarna gav anledning att förse de unga med lämpliga motionsformer. Även om fokus för friluftsdagarna är inriktat mot idrottsliga aktiviteter, finns fortsatt den parallella betoningen på friluftsverksamhetens möjligheter att bidra till ett bestående intresse för naturen och dess skönhetsvärden, genom samplanering och samverkan med andra ämnen (ibid., s. 5).

En naturlig form av friluftsdag som skrevs fram var en utflykt, exempelvis en cykelutflykt, skridskotur, skidfärd eller en långpromenad till raststuga. Utflyktsmålet fick gärna samtidigt ge möjlighet till övningar och lekar av olika slag (ibid., s. 19). För utflykten gällde att ha lämplig klädsel: ”I skog och mark bör byxor av vindtyg användas, t.ex. Jeans. [...] Skor med höga klackar får under inga omständigheter förekomma.” (Ibid., s. 18). För de yngre stadierna riktades anvisningarna till klasslärarna, för högstadiet riktades de till gymnastiklärarna (dåvarande beteckning på idrottslärare).

Det sista supplementet som produceras blir *Friluftsverksamheten i skolan* (1970) också denna riktad mot både grundskola och gymnasium. Målsättningen med friluftsverksamheten känns igen även om fysisk fostran ersatts med att: ”stimulera till varaktigt intresse för idrottslig verksamhet, till en fullvärdig rekreation och till regelbunden konditionsstärkande utvistelse, som ett medel att bibehålla hälsa och arbetsförmåga” (ibid., s. 3). I Supplementet konstateras att eleverna behöver få kunskap om var tillgängliga natur- och strövområden finns (ibid., s. 3). Det sistnämnda i linje med de samhälleliga åtgärder som sedan ett par decennier vidtagits för att säkra rekreations- och friluftsområden för tätortens/stadens invånare (Sandell & Sörlin, 2008).

Även om en allt tydligare betoning av den individuella utvecklingen av eleven träder fram i läroplanerna, kvarstår in på 1970-talet skolans strävan att med hjälp av bl.a. friluftsverksamheten ge en bred allmänbildning. Gymnasieskolan skulle erbjuda eleven stimulans inte bara till bokliga studier, utan även till ”verksamhet som friluftsliv, idrott, gymnastik, sång och musik. (LGY 70, s. 15) Ett uttryck för denna allmänbildande ambition är Supplementets (1970) förslag om ämnessamverkan.

Biologiämnet föreslås genomföra naturstudier under terrängvandring: samla spår, blad, studera blommor, skogstyper, kartlägga fågelrevir och söka kompasstecken. Ämnet svenska har som förslag en dikt av poeten Nils Ferlin som utgångspunkt för en vandring i våtmarker (bilaga 2). De båda uppläggen andas en hög ambition av att vilja integrera ämneskunskaper med sinnliga upplevelser: att uppmärksamma vad man hör, vad man ser, var man är och vad man känner (*Friluftsverksamheten i skolan*, 1970).

Realiseringsnivån

De olika skolformerna kom att få likartade anvisningar, där utbudet av de idrottsliga övningarna, med möjlighet till provtagning och tävlingsverksamhet, anpassat efter elevernas ålder och uppfattade behov, dominerar skrifternas innehåll (anekdotiskt kan nämnas att först i läroverken kom fotboll in som föreslagen idrottsgren). Frågan kan förstås ställas hur pass bindande dessa anvisningar var och hur den sociala praktiken kom att iscensättas. Styrdokumenten ger inga svar på dessa frågor. Behovet av anvisningarna hade troligen sin grund i att friluftsverksamheten berörde skolgemensamma värden och ansvarsområden. Planeringen krävde både en reglering och en samordning. Ett flertal ämnen behövde också samverka. Ett annat skäl var troligen att det fanns ett behov av en mall för det givna innehållet, då det även på den tiden fanns en mångfald sätt att förhålla sig till friluftsverksamheten beroende på rektorer och lärare, skolans geografiska placering, elevupptag etc.

De idrottsliga övningarna och beskrivningen av lägerliv upptar långt mer än tre fjärdedelar av innehållet i skrifterna 1944 och 1942. Oavsett detta är anvisningar intressanta tidsdokument, då de ger uttryck för hur landets tillgångar representerades av dess befolknings fysiska kapacitet och hälsa samt förmåga att ta ansvar. Tillväxten (för att använda en modern term) på detta kapital ville man både värna om och ha kontroll över. Ända in på 1970-talet representerar friluftsverksamheten genom sina anvisningar/supplement, värden som handlar om att utveckla ett ansvarstagande och erövra färdigheter för ett idrotts- och friluftsliv. Den fysiska aktiviteten tillsammans med naturmötet kunde utmynna i såväl en hälsofostran som en social och estetisk fostran. Det

Tabell 3. Översikt över anvisningar/supplement.

FS 1942	Anvisn 1944	1964 (GY + Gr)	1970
Friluftsvksamhet, friluftsdagar Lekar, idrottsövningar, naturvård, naturkunskap 6–12 hel/halvdgr	Friluftsvksamhet, Friluftsdagar: främjande av idrotts- och friluftsliv, naturkunskap, naturvård, spaningsövn. brett innehåll flera ämnen involverade 10–12 hel/halvdgr	Friluftsvksamhet, Friluftsdagar: lämpliga motionsformer idrotts- o friluftsliv cykelutflykt, vandring, skidfärd brett innehåll, läromedel i naturvård (5-dgr vecka) 4–8 hel/halvdgr (6-dgr-vecka) 6–8 hel/halvdagr	Friluftsvksamhet, Friluftsdagar: idrottslig verksamhet, rek- reation och konditionsstär- kande utövande för hälsans och arbetsförmågens skull ämnessamverkan (5-dgr vecka) 4–8 hel/halvdgr

1942 avser folkskola/grundskola, 1944 avser läroverk/gymnasium, 1964 och 1970 avser samtliga stadier.

sistnämnda givetvis relaterad till samtidens uttryck för (disciplinering), normer och smak.

Ovan i tabell 3 ges en översikt över de år som anvisningarna/ supplementen fanns som stöd för läroverkets och folkskolans lärare.

Skolans och kroppsövningsämnets uppdrag

Ett förändrat synsätt växer fram

Under huvuddelen av 1900-talet ges friluftsvksamheten en särskild framskrivning i läroplanernas inledande delar, utöver de friluftsansknutna idrottsliga aktiviteterna som förekommer i kroppsövningsämnets kursplaner. När enhetsskolan upphört, grundskola och gymnasieskola införts under 1960-talet, förändras skolans övergripande fostransuppdrag. Skolan ska istället för att fostra till karaktärsdaning (skötsamhet, uthållighet och hjälpsamhet) förbereda eleven för ett arbetsliv i ett allt mer komplext samhälle. Begrepp som konsumentfostran, ekonomisk fostran, jämlikhetsfostran, familjekunskap ges nu plats i grundskolans övergripande läroplan, bredvid friluftskunskap och undervisning i naturvård och trafik, under rubriken *Särskild undervisning* (Lgr 69, s. 42–44).

Läroplanerna tonar alltså ned vissa delar av den sociala fostrans karaktärsdanande drag, men låter ändå friluftsvksamhetens syfte att stärka kamratkänsla, hjälpsamhet, ledarförmåga, samhörighet med skolan stå kvar ännu en tid. Tilltron till behovet av extra fysisk fostran utomhus utöver kroppsövningsämnet minskar inte, tvärtom antyds ett ökat behov i relation till en alltmer mekaniserad tillvaro. Man kan i läroplanerna (Lgy 65 och Lgr 69) börja ana en framskrivning av ett folkhälso-perspektiv som går från att motverka sjukdomar och mental/kroppslig svaghet, till att motverka inaktiva livsstilar.

[...] Eleverna bör genom denna (friluftsv)ksamhet lära sig inse värdet av friluftsliv och bli förtrogna med motionsformer och idrottsgrenar, som de även som vuxna kan ägna sig åt under sin fritid. Friluftsvksamheten bör stimulera till ett varaktigt intresse för idrottslig verksamhet och regelbunden konditionsstärkande utövande som en nödvändig motåtgärd i en alltmer mekaniserad tillvaro för bibehållandet av hälsan och arbetsförmåga. Genom friluftsvksamheten kan eleverna också lära sig uppskatta och känna ansvar för naturen och dess skönhetsvärden. (Lgr 69, s 68)

Under 1960-talet blir också i gymnasieskolans kursplaner i kroppsövningsämnet det idrottsliga inslaget alltmer uttalat i relation till den gymnastiska och kroppsliga skolningen (*Kursplaner och metodiska anvisningar*, 1960; LGY 65). Från och med denna tid förändras det pedagogiska förhållningssättet i gymnasiet styrdokument och individens, den enskilda elevens, önskemål ska uppmärksammas. Eleven bör:

[...] beredas tillfälle att finna motionsformer, som kan intressera dem och som de även utanför skoltid kan fortsätta utöva. Därför bör de i stor utsträckning under såväl lektioner som under friluftsdagar få möjlighet att välja den eller de idrottsgrenar de själva önskar. (Kursplan och Metodiska anvisningar 1960, s.169)

Trots det ökade inslaget av idrottslig verksamhet fanns fortsatt in på 1970-talet, en strävan att låta friluftsverksamheten företräda en bred verksamhet med flera bottenar, men denna strävan synliggörs främst genom de s.k. supplementen.

Ett första paradigmskifte

1980-talets kursplaner för kroppsövningsämnet (från och med nu kallat *Idrott*) blir de första under 1900-talet där *friluftsliv* förs in i ämnets kursplaner för de båda skolformerna, uttryckt som *kunskap om friluftsliv* med en särskild målsättning (Lgr 80; Lgy87). Det är nu ett *första paradigmskifte*, ett brott mot ordningen, framträder i styrdokumentet:

Under vistelse i naturen ska eleverna skaffa sig kunskap om friluftsliv, få förståelse för den ekologiska balansen samt lära sig ta ansvar för naturen och utnyttja den rätt för rekreation och friluftsliv. (Lgr 80, Idrott, s. 90)

Det nya innehållet signalerar att kunskap *om friluftsliv* innehåller mer än bara värdet av att behärska friluftsfaktiviteter som ett led i en sund livsföring. Aspekter som miljöfostran och ekologisk balans har kommit till. När och hur denna kunskap om friluftsliv och miljöfostran ska tas upp framgår dock inte av de moment som anger

innehållet. Friluftsliv får dela momentrubrik med orientering.

Men samtidigt som kunskap om friluftsliv och miljöfostran blir en del av målsättning för idrottsämnet, framgår inte längre i läroplanen för grundskolan något bredare övergripande syfte för friluftsverksamheten. Ingen förväntan skrivs längre fram i termer av att friluftsdagarna ska användas till samverkan mellan ämnen, till exkursioner, studieutflykter eller liknande. Däremot konstateras i själva kursplanen att eleven bör komma i kontakt med idrotts- och friluftsrörelsen i samhälle och kommuner (Lgr 80, s. 91). Inga nya supplement eller särskilda s.k. anvisningar produceras. Friluftsverksamheten skärs i samband med detta första paradigmskifte ned till 4–8 halv/heldagar per läsår.

Gymnasieskolans nya kursplan, som kommer sju år efter grundskolans (LGY 87), innebär i sig en radikal omstrukturering av kroppsövningsämnet på gymnasienivå. Fem temaområden definieras: träningslära, ergonomi och hälsa, idrottsaktiviteter, rörelse, rytm och dans, friluftsliv (ibid., s. 10). Beskrivningen av friluftsliv som kunskapsområde antyder, liksom i grundskolans kursplan, att friluftslivet skulle representeras av ett innehåll med flera beståndsdelar än olika former av idrottsrelaterade friluftsfaktiviteter. Det betonas att friluftsliv, orientering och allemansrätt skapar bättre förutsättningar för att bedöma och ta ställning till miljöfrågor (Lgy 1987:75, s. 5).

Kunskap i och erfarenhet av friluftsteknik, orientering, skogsvandring, och turteknik i samband med friluftsliv ger möjlighet till positiva upplevelser av att vistas i naturen och kan bidra till att skapa goda motions- och friluftsvanor hos eleverna. (Lgy 87, s. 14)

Även om friluftsliv återfinns som ett eget tema och har tilldelats uppgiften att hantera både miljöfrågor och tillfällena till vistelser i naturen, kvarstår som ett underliggande motiv, aktiviteternas investeringsvärde i relation till fysisk hälsa. De positiva upplevelserna skrivs inte fram som ett egenvärde eller som kunskap om, utan som ett led i att skapa intresse för att få eleven att etablera ”goda” motions- och friluftsvanor. Inte heller för gymnasieskolan framträder något övergripande syfte

med friluftsverksamheten, och inga nya supplement produceras. Uppenbart är att innehållet i friluftslivet ska knytas till det ämne som det huvudsakligen ska representeras (eller i praktiken kanske redan representerades) av.

Friluftsverksamhet blir friluftsliv

Några år innan millenniumskiftet kommer en ny läroplansreform som leder fram till Lpo94 och Lpf 94. Den svenska skolan går över till en målstyrning. De nya formuleringarna som ska styra skolans uppdrag och inre arbete är formulerade abstrakt och övergripande:

I skolarbetet skall de intellektuella såväl som de praktiska, sinnliga och estetiska aspekterna uppmärksammas. Även hälso- och livsstilsfrågor skall uppmärksammas. (Lpo94)

Begreppet hållbar utveckling börjar användas och ersätter de tidigare begreppen naturvård, naturvård eller miljövård.

Undervisningen skall belysa hur samhällets funktioner och vårt sätt att leva och arbeta kan anpassas för att skapa hållbar utveckling. (Lpo94)

Begreppet hållbar utveckling avspeglar i sig en intressant förändring som sker under 1900-talet. På sextiotalet användes begreppet miljövård i läroplanen, vilket i sig börjar uppträda när medvetandet om miljögifter och miljöförstöring ökar. Innan dess är det naturvårdsbegreppet som dominerar i styrdokumentet från 1930-talet och framåt. Naturvårdsbegreppet går att relatera till natur- och strövområdenas tillkomst, vilka avsattes för rekreation och rörelse. Det äldre begreppet naturvård, som används i de tidiga styrdokumentet stod för iakttagsamhet och ansvarstagande och användes under lång tid parallellt med naturvård i styrdokumentet. (För friluftslivets s.k. radikaliserings, se vidare Sandell & Sörilin, 2008.) Hållbar utveckling refererar i Lpo94/Lpf94 till vår gemensamma miljö, och bär på en betydelse utöver det lokala, och nationella.

Liksom i Lgr 80 och Lgy87 nämns inte behovet av en skolgemensam friluftsverksamhet i den övergripande

läroplanen – eller denna verksamhets eventuella roll i relation till elevens utveckling, identitets- och/eller karaktärsbildning (social och estetisk fostran). Strävan att komma i kontakt med det som i U 55, beskrevs som livet utanför skolan, att lära känna natur, folk och arbetsliv – eller som i Lgr 80 – att få kontakt med samhällets och kommunens idrotts- och friluftsrörelse, känns avlägsen, men måste förstås tolkas utifrån sin samtid. Skolans kroppsövningsämne, *Idrott*, får samtidigt tillägget *hälsa* och ett tydligare uppdrag framskrivet gentemot hälsofostran och en helhetssyn på människan. Eleven ska från och med nu lära sig ta personligt ansvar för hälsa och livsstilsfrågor.

Andra paradigmskiftet

Ett *andra paradigmskifte* inträder i samband med Lpo94 och Lpf94: friluftsverksamheten försvinner helt som företeelse och begrepp från såväl grundskolans som gymnasieskolans övergripande läroplaner och den centralt fastställda tiden till friluftsdagar upphör. Även om det finns förordningstexter kvar som rör rektors eller skolstyrelsens ansvar för friluftsverksamheten, saknar denna en inramning i läroplanerna. Istället framträder friluftsliv som ett förstärkt område inom ramen för kroppsövningsämnet. I ämnets målsättning på grundskolans konstatas som en utgångspunkt att "Under generationer har rörelseaktiviteter och friluftsverksamhet utvecklats" (Lpo94, kursplan idrott och hälsa). I beskrivningen av ämnets karaktär och uppbyggnad blir de "starka kulturella traditionerna" och "vistelse i" betecknande för en slags metod, med vilken upplevelse, kunskaper, erfarenheter, intresse och engagemang för friluftsliv, natur- och miljöfrågor kan skapas.

Ämnet anknyter också till de starka kulturella traditioner som finns i Sverige när det gäller att vistas i naturen. Genom friluftsverksamhet och vistelse i skog och mark får eleverna upplevelser, kunskaper och erfarenheter som kan stimulera ett fortsatt intresse för friluftsliv, natur och miljöfrågor. Ämnet bidrar på så sätt till att väcka engagemang för betydelsen av att skydda och vårda natur och miljö. (Lpo 94)

Det finns flera saker i detta stycke som det går att reflektera över, inte minst efter föreliggande genomgång av friluftsvksamhetens breda innehåll och utifrån att förutsättningarna för en sammanhängande tid till olika former av friluftsliv så kraftfullt förändrades. Det gäller vilket innehåll som åsyftas i friluftsvksamheten och vad det kulturella arvet ska representeras av, och hur elevens attityder till vistelse i skog och mark ska stimuleras. Friluftslivets både egenvärde och investeringsvärde centreras också i mångt och mycket i texten runt natur och miljöfrågor. Dock utan att det framgår vilket lärande eller vilka aspekter/kvaliteter som ska uppmärksammas och bearbetas.

Genom att kursplanen saknar formuleringar om ett innehåll får vi inte syn på de nya kunskapskvaliteter, utöver de redan etablerade, som ämnet ska sträva mot. I och med detta väcks inga förväntningar på hur eleven ska involveras i det delvis nya kunskapsområdet. Det går att tolka kursplanen som att det idrottsliga och friluftslivsmässiga ges olika utgångspunkter och innehåll, och med detta följer ett synliggörande av två olika erkännandekulturer (se exempelvis Öhman, 1999; Sundberg, 1999; Sandell, 1999; Sundberg & Öhman, 1998). I kursplanen får de tidigare idrottsliga färdigheterna träda tillbaka. Av sju uppnåendemål för åk 5 relateras fem till friluftsliv. Eleven skall

- ha god vattenvana, vara trygg i vatten, kunna simma 200 meter, varav 50 meter på rygg, och
- hantera nödsituationer vid vatten,
- ha grundläggande kunskaper om bad-, båt- och isvett,
- kunna orientera sig och hitta i närmiljön genom att använda enkla hjälpmedel,
- ha grundläggande kunskaper om friluftsliv samt känna till principerna för allemansrätten.
(Lpo94, Idrott & hälsa, Uppnåendemål skolår 5)

Övrigt och överraskande nog berör inget av dessa mål upplevelse, kunskaper och erfarenheter av natur- och/ eller miljöfrågor. Vad som implicit innebär att ”ha grundläggande kunskaper i friluftsliv” är upp till lärarna att konkretisera.

Av sju uppnåendemål i skolår 9 handlar även här fem om friluftsliv som kunskapsområde, bl.a. i form av att ”orientera sig i okända marker” och ”att kunna planera och ge-

nomföra vistelse i naturen under olika årstider” (Lpo94, Idrott och hälsa, Uppnåendemål, Skolår 9). I gymnasiet uppnåendemål betonas elevens deltagande: att ha genomfört friluftsliv och upplevt olika former av friluftsliv samt kunna hantera livräddande första hjälpen (Lpf 94).

Om uppnåendemålen i Lpo94 och Lpf94 återspeglar ämnets framskrivna syfte och karaktär går att diskutera. De är relativt smala och färdighetsinriktade. Öhman & Sundberg (2008) skriver att det pedagogiska förhållningssättet till friluftsliv i skolan under 1900-talet (fram till Lpo94) har varit kopplat till ett investeringsvärde i relation till synen på kropp, kroppsövning och hälsa. I detta instämmer även denna text. Men det är tveksamt om det går att säga att uppnående målen i Lpo94 och Lgy94, framträder som så avsevärt mindre instrumentella vad gäller synen på friluftsliv – trots att detta kan ha varit ett bakomliggande syfte. Förändringen av kursplanen, där man kan ana avsikten att föra in friluftsliv som ett tydligt innehåll kring naturmöte och livskvalitet, blir för svagt inramat i ett ämne med starka interna koder och en lång tradition av idrotts- och friluftslivaktiviteter.

Innan vi går över till de sista styrdokumenterna som återstår innan de 100 åren har passerats, har vi anledning att konstatera att två paradigmskiften inträtt. Friluftsliv har successivt under 1900-talet knutits allt tätare till kroppsövningsämnet – och när seklet övergår i ett nytt – har framskrivningen av den särskilda undervisningsformen friluftsvksamhet försvunnit ur såväl grundskolans som gymnasiet övergripande läroplaner. Friluftsdagar/friluftstimmar återfinns inte längre i skolförordningarna, vare sig som begrepp eller tidsangivelse.

Förmåga till friluftsliv och utevistelse

En ambition i den senaste läroplansreformen, som börjar gälla från och med läsåret 2011/12, har varit att återinföra en beskrivning av ett ämnesinnehåll i kursplanerna (SOU 2007:28; SOU 2008:27). I skrivande stund finns inget i kroppsövningsämnet styrdokument som tyder på att friluftsliv som kunskapsområde tappat i legitimitet. Snarare framträder friluftsliv som en tydlig del av ämnet idrott och hälsa med ett framskrivet av innehåll.

Genom undervisningen ska eleverna utveckla förmågan att vistas i utemiljöer och naturen under olika årstider, och få förståelse för värdet av ett aktivt friluftsliv.

Undervisningen ska även bidra till att eleverna utvecklar kunskaper om risker och säkerhetsfaktorer i samband med fysiska aktiviteter och hur man agerar i nödsituationer. (Lgr 11, idrott och hälsa)

I grundskolan är ämnets centrala innehåll framskrivet med hjälp av tre huvudrubriker: *Rörelse, Hälsa och livsstil* samt *Friluftsliv och utevistelse*. Inom friluftsliv ska eleven exempelvis i undervisningen få möta: ”ord och begrepp för att kunna samtala om upplevelser av lek, hälsa och natur och utevistelser” och vidare ”lekar och rörelse i natur- och utemiljö” (Lgr 11, Idrott och hälsa, åk 1–3). Kraven på miljöerna utökas på nästa stadium till att ”lekar och rörelser ska ske i skiftande natur- och utemiljöer” (ibid., åk 4–6). Det givna innehållet ställer krav på att utevistelsen och undervisningen ska ske i olika typer av utemiljöer, i naturnära miljöer av skiftande kraktär. Genom undervisningen ska eleverna få möta hur olika friluftaktiviteter kan planeras, organiseras och genomföras (ibid., åk 7–9). Elevers förhållningssätt till naturvistelse och rörelsefärdigheter ska lyftas upp, diskuteras och elevers förslag på planering och genomförande ska få betydelse för lärarens utformning av undervisningen. Om avsikten är att de tre rubrikerna ska uppfattas som sammanvävda, kan friluftslivets både egen- och investeringsvärde få utrymme och bidra till elevens personliga bildning, både som en del i ett kulturarv, men också som ett led i att utveckla detsamma.

I gymnasieskolans framträder i GY 2011, friluftslivet som ett centralt kunskapsområde. I ämnets målsättning har begreppet idrott tonats ned till förmån för ett språkligt (och kanske mentalt sett) mer öppet förhållningssätt till olika former av rörelsekulturer. Idrotten som kulturellt fenomen och som innehåll i ämnet likställs – eller till och med underordnas – andra former av rörelseaktiviteter – utövade i andra miljöer än i idrottshallar och på idrottsplatser.

Undervisningen i ämnet idrott och hälsa ska syfta till att eleverna utvecklar sin kroppsliga förmåga samt förmåga att planera, genomföra och värdera

olika rörelseaktiviteter som allsidigt främjar den kroppsliga förmågan. Vidare ska undervisningen bidra till att eleverna utvecklar intresse för och förmåga att använda olika rörelseaktiviteter, utemiljöer och naturen som en källa till välbefinnande. (GY 2011, Idrott och hälsa 1)

Ämnets innehåll i friluftsliv ska erbjuda möjligheter att hitta metoder och redskap som stimulerar till att erövra ett helhetsperspektiv på mentalt och kroppsligt välbefinnande. Implicit framstår friluftsliv som ett användbart medel för att nå detta välbefinnande.

Drygt 100 år av friluftsvksamhet med idrotts- och friluftsliv

Kapitlet om friluftsvksamheten i skolan blev ganska långt. Perioden spänner över en dynamisk epok av förändringar i svensk skola. Dessa förändringar har inte varit i huvudfokus i den genomgång som gjorts, men har på olika sätt påverkat relationen mellan skolans friluftsvksamhet, friluftsliv och kroppsövningsämnet på styrdokumentsnivå. Samhällets behov av att forma och utveckla föreställningar om kroppsövning, hälsa, psykisk och fysisk motståndskraft bäddade tidigt för anspråken om vistelse i det fria.

Friluftsvksamhetens värde, att tillgodose den fysiska fostrans möjligheter att bidra till hälsa och samhörighet, bl.a. genom att stärka och härda, men också genom att skapa relationer till natur, naturvård och den lokala miljön (hembygden), präglar styrdokumentens och anvisningarnas framskrivning under huvuddelen av de drygt 100 åren. I samband med skolreformerna på 1980-talet förlorade dessa värden sina betydelser och det breda syftet med friluftsvksamheten smalnade av. Fokus började huvudsakligen riktas mot en verksamhet som tog sikte på att stötta en aktiv idrottslig fritid.

I samband Lpo94 och Lpf94 försvinner både det framskrivna syftet för friluftsvksamhet ur läroplaner/förordningstexter, och den tilldelade tiden. Orsakerna till förändringen var flerfaldiga. Men det går att konstatera att det fanns ett antal kritiska remissvar i samband med utredningarna inför 1990-talets skolreform kring målsättningen med friluftsvksamheten. Därtill fanns

tankar om att helt ta bort ämnet idrott och hälsa på gymnasienivå.² Efter genomförandet av Lpo94 och Lpf94, framgår i facktidskriften *Tidskrift i Gymnastik* (nuvarande *Idrott och Hälsa*), att idrottslärarkåren var mycket osäker på vilket lagrum som fortsatt skulle gälla för arbetet med friluftsvksamheten (TIG, 1995:6).³

Skolpolitiskt synliggörs ofta värdet av en specifik föreelse i skolan genom att tid avsätts. I och med att friluftsvksamhetens syfte och den riktade tiden till densamma togs bort, går det att tolka detta som att den skolgemensamma friluftsvksamheten, med sin särskilda "art" av skolarbete, hade förlorat sin legitimitet och därmed sin uppgift i skolan. Med facit i handen vet vi att både antalet friluftsdagar på de lokala skolorna reducerades med nästan hälften efter implementeringen av Lpo94/Lpf94, och att tiden till idrott och hälsa på gymnasiet minskade med cirka 40 %. Två skäl som bidrog till den uppkomna situationen var troligen den minskade betydelse som tillerkändes friluftsvksamheten, karaktären på innehållet som gavs och de (successivt) minskade kraven på samverkan mellan ämnen. Med tiden tunnades därmed motiven för en sammanhållen och centralt styrd tid till friluftsvksamheten ut. I och med friluftslivets inplacering inom ämnet idrott och hälsa påbörjades en ny fas (eller "fasa") för skolans verksamhet i det fria. Låt oss avslutningsvis titta lite närmare på hur det går att övergripande förstå de förändringar som sker under den studerade perioden.

Relationen över tid

Genom att övergripande följa hur syftet med friluftsvksamheten och kroppsövningsämnets målsättning förändras över tid framträder ett antal aspekter som suc-

² Remissvaren var föranledda av SOU 1992: 94 och propositionen *En ny läroplan för grundskolan*. Till detta kom enskilt ställda frågor i Riksdagen inför beslut om den nya läroplanen; SOU 1990/91: Växa med kunskaper – om gymnasieskolan och vuxenutbildningen.

³ *Grundskoleförordningen* 1994:1194, 2 kap 5§, i grundskolan skall i den omfattning som rektorn bestämmer anordnas friluftsvksamhet som bedrivs under en lärares ledning. I gymnasieskolans förordning; SFS 1992:394, t.o.m. SFS 2010: 1040:3 § löd texten: Styrelsen för utbildningen bestämmer hur många dagar som skall användas för idrott och friluftsvksamhet utöver kärnämnet idrott och hälsa.

cessivt kan ha påverkat synen på friluftsvksamhetens, och därmed relationen mellan kroppsövningsämnet och skolans friluftsliv. Värdet av friluftsvksamhet och friluftsdagar löper parallellt med det omgivande samhällets syn på och föreställningar om folkhälsa, naturvård och värdet av att skapa relationer till natur och landskap. Det sistnämnda bl.a. med syftet att utveckla känslan av samhörighet och nationell identitet, särskilt påtagligt i början av 1900-talet. Synen på friluftsvksamhetens värde under respektive tidsepok, påverkades givetvis också av de utmaningar som samhället ställdes inför, vilka såg mycket annorlunda ut mot dem vi har idag (sjukdomar, hygien, analfabetism, tillgänglighet till skola, brist på utbildade lärare, långa kommunikationsvägar, två världskrig m.m.).

Samtidigt med de olika utmaningarna pågick också en strukturell omvandling av samhället, med en ökande inflyttning till tätorterna från 1930-talet och framåt. Här passade friluftslivet väl in i byggandet av det svenska folkhemmet och dess behov av fysisk och mental rekreation (se vidare exempelvis Sandell & Sörlin, 2008; Palmblad & Eriksson, 1995; Lundvall & Meckbach, 2003). Friluftsvksamheten företrädde (på styrdokumentsnivå) ett helhetsseende på kropp, kultur och natur, utifrån samtidens synsätt och föreställningar. Att ha förmåga att läsa och tolka geografiska, kulturella och estetiska fenomen i naturen ansågs länge ge en viktig ingång till att förstå värdet av vistelse i naturen i syfte att stärka intresset för densamma. Denna breda skolning var inte möjlig att nå via endast ett ämne, och inte heller möjlig att nå inomhus. Kroppens, naturens och kulturrens bildningsbehov var större än så.

Det tidiga behovet av friluftsdagarna bottnade således i ett tänkande baserat på att barn och unga behövde både rekreation, "stärkande" kroppsövningar och bildning i relation till naturen, för en allsidig utveckling. Med tiden förändras detta synsätt till att tillgodose ett uppfattat behov av idrottsliga färdigheter för den ökade fritiden, där individens möjligheter till eget valda idrottsgrenar poängteras. Från 1960-talet och framåt får idrotten även i skolan ett mer allmänt och utbrett fotfäste, bl.a. genom att synen på kropp och träning förändras. Ansvaret för främjandet av den fysiska fostran lyfts under den studerade perioden successivt bort från skolan till att bli individens eget ansvar på fritiden.

Paradigmskiftena

I innehållsanalysen framträder två s.k. paradigmskiftet: (1) friluftsliv förs in i kroppsövningsämnet som ett kunskapsområde och (2) ett förändrat synsätt på friluftsvksamhetens värde växer fram. Paradigmskiftet sker under 1980- och 1990-talen. Friluftslivets inplacering inom kroppsövningsämnet och borttagandet av friluftsvksamheten som ett särskilt undervisningsmoment i de övergripande läroplanerna, går att förstå utifrån samhällsförändringar och skolreformer, men bör kanske också uppmärksammas som en växande konflikt mellan två erkännandekulturer.

Om utgångspunkt tas i samhällsförändringar, vilket inkluderar skolans övergång till målstyrning, förefaller det som logiskt att när friluftsvksamhetens breda syfte försvinner, försvinner också motivet att ha verksamheten kvar, och friluftsvaktiviteterna (och kunskaperna ihop med dessa: att klä sig rätt, att hitta rätt, kunna röra sig i naturen, hantera nödsituationer etc.) läggs inom ramen för det ämne som det redan tidigare haft en anknytning till. Och eftersom kroppsövningsämnet efter läroplansreformen gavs en tydlig hälsoinriktning, passade detta väl in med det syfte som friluftsvksamheten hade haft över tid. En slags överföring sker. Men ambitionen i styrdokumentet var större än så: ämnet skulle nu också hantera lärprocesser i miljöfostran, naturupplevelser och naturmöten. Troligen saknades det förutsättningar för att etablera detta nya innehåll med tanke på lärarnas ämneskunskaper och ämnets tradition.

Om istället utgångspunkt tas i ämnets identitetskris under de senaste två decennierna, behöver andra aspekter uppmärksammas. En aspekt är att utgå från den kritik som ämnet idrott och hälsa har fått sedan 1990-talet, en kritik som huvudsakligen rört dominansen av ett idrottsligt innehåll baserat på en s.k. idrottslogik med tävling och rangordning (Engström, 2010). Kritiken har medfört att ämnets förmåga att leva upp till kursplanens målsättning kring att främja lärande i hälsa har ifrågasatts (Eriksson et al., 2005; Lundvall et al., 2002; 2008 a; Sandahl, 2005; Larsson & Redelius, 2004; Quennerstedt, 2006; Thedin Jakobsson, 2004). Här kan friluftslivet med sitt innehåll ha framträtt som mer lämpligt och i linje med de nya efterfrågade kunskaperna i hälsa.

Kanske framstod också friluftslivets ämnesinnehåll som mer könsneutralt, vilket kunde bättra på de ojämlika villkor och förutsättningar för pojkar och flickor i ämnet som konstaterats redan efter samundervisningens genomförande (Carli, 1990; 2004). Friluftsliv, kunde representera en annan erkännandekultur, där upplevelse, rekreation och fysisk träning utan krav på tävlan, fanns som underliggande logik. Med ett sådant resonemang finns anledning att tro att kunskapsområdet friluftsliv passade väl in för att rätta till en uppfattad obalans. Ett annat sätt att uttrycka detta på är att konstatera att ett nytt innehåll inom ramen för ett ämne uppstår när plats eller behov av ett sådant finnes.

Oavsett om det var ifrågasättandet av syftet med friluftsvksamheten, övergången till målstyrning, eller kroppsövningsämnets identitetskris på 1990-talet, som drev fram den förändrade relationen mellan friluftsvksamheten och kroppsövningsämnet – eller något annat här förbisett, kan vi ändå avslutningsvis konstatera att kroppsövningslärare i nästan 100 år har haft i uppdrag att bidra till skolans friluftsvksamhet med såväl idrotts- som friluftslivsinriktade aktiviteter. Om detta vittnar kapitlets genomgång av styrdokument, Anvisningar och Supplement.

Friluftslivets framtid inom ämnet idrott och hälsa

När nu kunskapsområdet friluftsliv på styrdokumentsnivå finns etablerat i ämnet idrott och hälsa, med en utvidgad inramning, väcks frågor om vad detta kommer att innebära för ämnets lärare framöver. Hur stöttar lärarutbildningarna de förväntningar som finns på kunskapsområdet och vilka föreställningar om friluftsliv, naturmöte, upplevelser, naturkunnighet bär lärarna själva på? Engelska forskare ifrågasatte redan på 1990-talet om de engelska idrottslärarna verkligen var de mest lämpade personerna att lära eleverna "out door education". Detta ifrågasättande har plockats upp av bl.a. den svenske forskaren Erik Backman (2010), vars avhandling handlar om kampen mellan olika värden inom skolans friluftsvundervisning. Utifrån sin egen och andras studier för Backman en diskussion om friluftslivets värden och uttrycksformer ryms inom ämnet idrott och hälsa, givet att idrottslärares och lärarutbildares in-

riktning på friluftslivsundervisningen tenderar att ha fysisk aktivitet, tekniska färdigheter och prestationer som utgångspunkt.

Ifrågasättandet av idrottslärares ”lämplighet” att driva undervisning i friluftsliv väcker förstås en rad frågor. Har gymnastikdirektörer /gymnastiklärare/idrottslärare/ lärare i idrott och hälsa systematiskt missat sitt uppdrag under 1900-talet eller handlar det snarare om att idrottsläraryrket saknat vissa aspekter och specifika ämneskunskaper för de skiften på styrdokumentsnivå som inträffat? Kapitlet ger för handen att det finns anledning för lärarutbildningar och verksamma lärare att uppmärksamma vilka kunskaper, värden och pedagogiska förhållningssätt som friluftslivet och friluftsverksamheten framöver ska eftersträva inom ämnet

idrott och hälsa och tillsammans med andra ämnen. Här har vi kanske en del av kunskapsrådets utmaning med sikte på framtiden – och som kommer att avgöra om etableringen av friluftsliv inom ramen för idrott och hälsa har kommit för att stanna och utvecklas.

Och dagen på Sportfältet? Det blev en friluftsdag för elever i åk 1–3, vars beskrivning vi skulle känna igen efter detta kapitel. Idrottslärare och klasslärare ansvarade gemensamt för en blandning av friluftaktiviteter med skogsspår, hitta rätt-övningar, terränglekar, matsäck i det fria samt en och annan stafett. Med de styrdokument som föreligger finns all anledning att nyfiket följa hur friluftsliv i skolan kan fördjupas och utvecklas med hjälp av ämneslärare i idrott och hälsa på grundskola och gymnasiet.

Källor

- Backman, E. (2010). *Friluftsliv in Swedish Physical Education: A struggle of values. Educational and sociological Perspectives*, diss. Stockholm: Stockholm university).
- Bergström, G. & Boréus, K. (red.) (2005) *Textens mening och makt: Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Bernstein, B. (2003). *The structuring of pedagogic discourses. (Class, Codes and Control. Vol. 4)*. London: Routledge.
- Carli, B. (1990). *Idrott tillsammans – på samma villkor? Flickors situation i skolans idrottsundervisning*. Örebro universitet: pedagogiska institutionen.
- Carli, B. (2004). *The making and breaking of a female cultur: The history of Swedish physical education 'in a different voice'*, diss. Göteborg: studies in educational sciences.
- Eriksson, C., Quennerstedt, M. & Öhman, M., (2005). *Idrott och hälsa, ämnesrapport till rapport 253 (NU 03)*. Stockholm: Skolverket.
- Ekberg, J-E. (2009). *Mellan fysisk bildning och aktivering: En studie av ämnet idrott och hälsa i skolor 9*, diss. Lunds universitet.
- Engström, L-M., (2010). *Smak för motion: Fysisk aktivitet som livsstil och social markör*. Stockholm: Stockholms universitets förlag.
- Fredriksson; S. (1971). *Svenska folkskolans historia*. Trelleborg: Stiftelsen för förvaltning av folkskolläraryrket.
- Lundvall, S. & Meckbach, J. (2008 a). Mind the Gap – Physical Education and Health and the Frame Factor Theory as a Tool for Analysing Educational Settings. *Physical Education and Sport Pedagogy*, 4, 345–364.
- Lundvall, S., Meckbach, J. & Wahlberg, J. (2008 b). Lärandets form och innehåll: Lärares och elevers uppfattning om lärande och kompetens inom ämnet idrott och hälsa, SIH 2001 till SIH 2007. *Svensk Idrottsforskning*, 4, 17–22.
- Lundvall, S. & Meckbach, J. (2003). *Ett ämne i rörelse: Gymnastik för kvinnor och män i lärarutbildningen vid Gymnastiska Central institutet/Gymnastik- och idrottsbögskolan under åren 1944 till 1992*, diss. Stockholm: HLS-förlag.
- Palmblad, E. & Eriksson, B. E. (1995). *Kropp och politik hälso- och miljöpedagogik som samhällspegel från 30-tal till 90-tal*. Stockholm: Carlssons.
- Quennerstedt, M. (2006). *Att lära sig hälsa*, diss. Örebro: Örebro universitet.
- Sandahl, B. (2005). *Ett ämne för alla?: Normer och praktik i grundskolans idrottsundervisning 1962–2002*, diss. Stockholm: Stockholms universitet.
- Sandell, K. & Sörlin, S. (red.) (2008). *Friluftshistoria: Från "hårdande friluftsliv" till ekoturism och miljöpedagogik: Teman i det svenska friluftslivets historia*. Stockholm: Carlssons. Andra uppl.
- Sandell, K. (1999). Friluftsmotiv förr och nu. *Tidskrift i Gymnastik och Idrott*, 9, 32–35.
- SOU 1990/91: *Växa med kunskaper – om gymnasieskolan och vuxenutbildningen*.
- SOU 1992: 94: *En ny läroplan för grundskolan*.
- SOU 2007:28: *Tydliga mål och kunskapskrav i grundskolan – Förslag till nytt mål- och uppföljningssystem*.

- SOU 2008:27: *Framtidsvägen – en reformerad gymnasieskola*. Sundberg, M. & Öhman, J. (1998). Lek och rörelse i naturen. *Tidskrift i Gymnastik och Idrott*, 9, s. 24–29.
- Sundberg, M. (1999). Den kontrollerade kroppen och den vida naturen. *Tidskrift i Gymnastik och Idrott*, 9, s. 26–30.
- Thedin Jakobsson, B. (2004) Basket, brännboll och så lite hälsa, i: H. Larsson & K. Redelius (red). *Mellan Nyttan och Nöje*. Idrottshögskolan i Stockholm, 99–122.
- Tidskrift i Gymnastik och Idrott* (red. Eliasson) (1995), 6, 46
- Tolgfors, B. (1987) Idrottsdagarnas tillkomst och utveckling till friluftsdagar. *Tidskrift i Gymnastik och Idrott*, 6, 36–46.
- Tolgfors, B. & Annerstedt, C. (1987) Idrottsdagarnas tillkomst och utveckling till friluftsdagar. *Tidskrift i Gymnastik och Idrott*, 7, 32–46.
- Öhman, J. & Sundberg, M. (2008). Hälsa och livskvalitet, i: K. Sandell & S. Sörlin, (red.) *Friluftshistoria: Från "härdande friluftsliv" till ekoturism och miljöpedagogik*. Stockholm: Carlssons. (Andra uppl), 102–117.
- Öhman, J. (1999). Friluftsliv som livskvalitet. *Tidskrift i Gymnastik och Idrott*, 9, 17–20.
- STYRDOKUMENT, FÖRFATTNINGSSAMLINGAR, STADGOR (KRONOLOGISK ORDNING)
- LS 1905: *Kungl. Maj:ts nådiga stadga för rikets allmänna läroverk*. Stockholm, 1905. *Svensk författningssamling*: 1905:6.
- UP 1919: *Undervisningsplan för rikets folkskolor*, 1919. Stockholm: P.A. Norstedt & Söners Förlag.
- LS 1928: Nya läroverksstadgan jämte 1928 års undervisningsregler. Stockholm: Norstedts och Söners Förlag. *Svensk Författningssamling* 1928:252.
- Kommunala flickskolans stadga och undervisningsplaner m.m. för Gymnastik med lek och idrott, 1928. Stockholm: P.A. Norstedts & Söner.
- Undervisningsplan för Rikets Allmänna läroverk 1933, P.A. Norstedts & söner: Stockholm.
- LS 1933: *Kungl. Maj:ts förnyade stadga för rikets allmänna läroverk*. Given den 17 mars 1933. Stockholm, 1933, s. 142–212. *Svensk författningssamling*: 1933:109.
- Anvisningar för de högre läroanstalternas friluftsdagar* (1944). Stockholm: Kungl. Skolöverstyrelsen.
- Anvisningar för folkskolornas friluftsdagar* (1942). Stockholm: Kungl. Skolöverstyrelsen.
- U 55: *Undervisningsplan för Rikets folkskolor* (1955). Kungliga Skolöverstyrelsen. Stockholm: Svenska bokförlaget Norstedts.
- Kursplaner och metodiska anvisningar för gymnasiet* (1960). Kungliga skolöverstyrelsens skriftserie: 36. Stockholm.
- Lgr 62: *Läroplan för grundskolan*. Skolöverstyrelsen skriftserie: 60. Falköping: SÖ förlaget.
- Anvisningar för Friluftsvksamheten i skolan* (1964). Stockholm: Skolöverstyrelsen.
- Lgy 1965: *Läroplan för gymnasieskolan*. Skolöverstyrelsens skriftserie: 80.
- Lgr 69: *Läroplan för grundskolan*, allmän del. Stockholm: Utbildningsförlaget.
- Lgy 1970: *Läroplan för grundskolan*. Stockholm: Utbildningsförlaget.
- Anvisningar för *Friluftsvksamheten i skolan*. Skolöverstyrelsen (1970). Stockholm: Liber.
- Lgr 80: *Läroplan för grundskolan*. Stockholm: Utbildningsförlaget.
- LGY 87: *Läroplaner 1987:75*. Skolöverstyrelsen. Stockholm: Utbildningsförlaget.
- Grundskoleförorordningen*, SFS 1994:1194 [om friluftsvksamheten 2 kap 5§].
- Gymnasieskolans förordning*; SFS 1992:394 [om friluftsvksamheten].
- ELEKTRONISKA KÄLLOR
- Lpo 94: *Läroplan/* reviderad kursplan inrättad 2000–07 SKOLFS: 2000:135
<http://www.skolverket.se/sb/d/2386/a/16138;jsessionid=7C444F4968621F7AD66F8FDDCD3EF161/func/kursplan/id/3872/titleId/IDH1010%20-%20Idrott%20och%20h%E4lsa>
- Lpf 94: *Läroplanen för den frivilliga skolformen*. Skolförfattningssamling (SKOLFS): 2000:6 kursplan inrättad 2000–07
<http://www.skolverket.se/sb/d/726/a/13845/func/kursplan/id/3201/titleId/IDH1201%20-%20Idrott%20och%20h%E4lsa%20A>
- Lgr 11: Skolverket, Skola 2011, <http://www.skolverket.se/sb/d/4168/a/23950> [acc. 2011-01-15]
- Gy 2011: Skolverket, <http://www.skolverket.se/content/1/c6/02/39/50/Gyngemensamma.pdf> [acc 2011-01-15]
- Larsson Håkan, Fagrell Birgitta, Redelius Karin (hakan.larsson@gih.se) Kön Idrott Skola, 2005-12-14
http://www.idrottsforum.org/articles/larsson/larsson_fagrell_redelius/larsson_fagrell_redelius051214.html (acc. 2010-09-08).

Bilaga 1

Tabell 4. Översikt över Läroverksstadga/Utbildnings-/Läroplan: friluftsvksamhetens syfte och reglerade tid.

LS1905 (1909)	LS 1928 (UP)	LS (UP)1933	Lgy 1965	Lgy 1970	Lgy 1987	Lpf94	GY 2011
Friluftsvksamhet (verksamhet) idrottsövningar och friluftsvksamhet	<i>Friluftsvksamhet och friluftsvksamhet (FL) används som begrepp (friluftsvdagar)</i> Syfte: främjande av idrottsövningar och friluftsvksamhet; idrottsövningar, längre vandringar, naturvetenskapliga och historiska exkursioner, studieutflykter, friluftsvsarbete och dylikt brett innehåll flera ämnen involverade 15–20 hel/halvdgr/år	Friluftsvdagar Syfte: FL-verksamhet bestående av dels vandringar, idrottsövningar och kroppsarbete i det fria, dels exkursioner och andra studieutflykter brett innehåll flera ämnen involverade 10–12 hel/halvdgr/år	Syfte: --- FL-verksamhet omnämnas ej, däremot uppmuntras studiebesök, exkursioner, lägerskola (Anvisn anger innehåll/dgr) 6–12hel/halvdgr	Syfte: --- FL-omnämnas ej som särskilt undervisningsmoment. /... skolan bör stimulera till verksamhet såsom friluftsv, idrott m.m. (Anvisn anger innehåll/dgr) 4-8 hel/halvdgr	--- Syfte: FL-verksamhet omnämnas ej 4-8 hel/halvdgr	--- Syfte: FL-verksamhet omnämnas ej Skolstyrelsen beslutar om FL-verksamhet	--- Syfte: FL-verksamhet omnämnas ej Skolstyrelsen beslutar att idrotts- och FL-verksamhet genomförs under läroverks ledning

--- innebär att termen friluftsvksamhet (FL) inte förekommer.

Tabell 5. Översikt över kursplaner för läroverk/gymnasieskola: målsättning och inriktning i relation till friluftsliv.

Gymnastik m lek och idrott		Gymnastik			Idrott		Idrott och hälsa	
1928	1933	1960	1965	1970	1987	1994	2011	
Friluftsliv genom övningar och ordnat friluftsliv befordra allsidig kropps utveckling	---- genom övningar främja god hållning, allsidig utveckling av kroppsliga anlag	--- ... finna motionsformer på friluftsdag få välja idrottsgren	--- ge rekreation, god kondition allsidig trän. friluftsdagar omnämns tills m hvd moment som orientering, simning, organisations- kunskap, tävlingar som moment i syfte att stimulera och uppfostra	--- end hvd moment anges: gymnastik, dans, bollspel, orientering, skridskor etc	Friluftsliv kunskap om och få förståelse för ekologiska balansen, ta ansvar för naturen, utnyttja rätt	Friluftsliv hur olika faktorer påverkar människors hälsa, Samband hälsa, livsstil och miljö, kunskap om samt ha genomfört och upplevt olika former av friluftsliv	Friluftsliv utveckla kroppslig förmåga, genomföra aktiviteter, värdera dessa. Utveckla intresse och förmåga att använda utemiljö och natur som källa till välbefinnande, hälsa och miljömedvetenhet	Kunskapskrav
						Uppnående-Mål		

--- innebär att termen friluftsliv inte förekommer i framskrivningen av ämnets målsättning.

Tabell 6. Översikt över framskrivning av friluftsverksamhetens syfte och reglerade tid i Utbildnings/Läroplan för folkskola/grundskola.

UB 1919	U 1955	Lgr62	Lgr 69	Lgr80	Lpo94	Lgr 11
Verksamhet i det fria Syfte: rekreation, omväxling, lekar och idrottsövningar (tillfälle friluftsbad för simkunighet)	Friluftsverksamhet (FL) Syfte: friluftsdagar bör bereda rekreation (särskilt städernas ungdom) idrottsövningar, lekar, jordbruks- skogsvårdsarbete, studieutflykter naturvård, naturkunskap	FL Syfte: rekreation, omväxling och möjlighet till vistelse i naturen	FL Syfte: Omväxling i det dagliga arbetet, möjlighet vistelse i naturen och värdet av, förtrogen med motionsformer/grenar	FL Syfte: Omväxling i det dagliga arbetet, möjlighet vistelse i naturen och värdet av, förtrogen med motionsformer/grenar	---	---
Skolstyr. beslutar om hel/halvdgr	6–12 dgr hel/halvdgr	6–12 hel/halvdgr	6–12 hel/halvdgr	4–8 hel/halvdgr	Rektor beslutar om FL-verksamhet	Skolstyrelse beslutar om FL-verksamhet

--- innebär att termen friluftsverksamhet/friluftsdagar (FL) inte förekommer.

Tabell 7. Översikt över kursplaner för folkskola/grundskola: målsättning och inriktning i relation till friluftsliv.

Gymnastik med lek och idrott		Gymnastik		Idrott		Idrott och hälsa	
1919	1955	1962	1969	1980	1994	2011	
---	Friluftsliv...	Friluftsliv...	Friluftsliv...	Friluftsliv...	Friluftsliv...	Friluftsliv...	Friluftsliv...
Fristående övn, allsidiga muskel stärkande övningar, lekar,	Rekreation, skapa förståelse för kroppsövn, samarbete, förståelse för friluftsliv i sund livsföring	Metodisk utveckling av styrka, ut hållighet, idrottsliga och gymnastiska hvdmoment.	Fysisk, social, estetisk, utveckling.	kunskap om friluftsliv få förståelse, för ekologiska balansen, ta ansvar för naturen, utnyttja rätt	genom friluftsvksamhet och vistelse i skog och mark, få upplevelser, kunskap, erfarenheter	utveckla allsidiga rörelseförmågor och intresse för att vara fysiskt aktiva och vistas i naturen.	
hållning, lystring		Social, estetisk fostran	Metodisk utveckling av styrka, ut hållighet (3gg/v) idrottsliga och gymnastiska moment	miljöfostran	kulturella traditioner, fortsatt intresse, natur, miljöfrågor	utveckla förmågan att vistas i utemiljöer och naturen under olika årstider, få förståelse för värdet av ett aktivt friluftsliv.	
väcka lust befordra kraft/hälsa		friluftstimmar till idrottsövn	Samarbete skola/fritid	stimulera till eget val av aktiviteter	lokal frihet		

--- innebär att termen friluftsliv inte förekommer i kursplanen.

Bilaga 2

Ämnesintegrering svenska

”Dom pratar om mig i huset
Att jag varken ser eller hör
Men vinden hör jag och suset
i almen därutanför
en fågel ser jag som irrar
Långt bortom hank och stör..”
(Nils Ferlin)

Nils Ferlin såg och hörde säkert fler än de flesta, fastän grannarna inte förstod det. Skulle du ha hört vinden och suset i almen?

Skulle du ha sett fågelns flykt?

Man kan träna sig att se, höra, känna – träna sig att iakttä. Det skall du nu få göra under en vandring genom våtmarkerna kring Sätrevallen.

Gå tyst och stilla– annars hör du bara dig själv.

Ge akt på marken där du går.

Lyssna till skogens melodi.

(Friluftsvksamhet i skolan, 1970, Sam-
verkan Gymnastik–Svenska s. 16)